

A MIGRÁCIÓ SZEREPE BUDAPEST ÉS KÖRNYÉKE NÉPESSÉG- FEJLŐDÉSÉBEN A XVIII. SZÁZAD VÉGÉTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

DÖVÉNYI ZOLTÁN

1. Előzetes megjegyzések

A rendszerváltozást követő évtized hazai népesedési folyamatai közül a leginkább látványosnak minden bizonnyal az a vándorlás nevezhető, aminek következtében a fővárosból jelentős számú népesség költözött ki az agglomerációba. A szocializmus évtizedeihez képest ez generális változást jelentett: a korábbi centralizációs népességmozgást egy decentralizációs váltotta fel, a migráció fő iránya már nem a vidéki térségekből Budapestre, ill. az agglomerációba vezet, hanem a fővárosból a városkörnyékre.

Ez a trendváltás annak a jele, hogy Magyarországon is jelentkezett az ún. urbanizációs ciklus első fázisából a másodikba történő átlépés, azaz egyre inkább jellemzőek lesznek a szuburbanizációs folyamatok. Ez azonban korántsem azt jelenti, hogy a kilencvenes évek centrifugális migrációs folyamatai korábban ismeretlenek voltak a fővárosban és környékén. Erről messze nincs szó, sőt Magyarország modernkori (1867 utáni) történetében Budapest városrégiójában inkább a dekoncentrációs, mint a koncentrációs vándorlási folyamatok voltak jellemzők. Így joggal állapítható meg, hogy a mai szuburbanizációnak voltak történelmi előzményei, jóllehet más körülmények és feltételek közepette.

A jelen tanulmány célja éppen egy olyan időszak migrációs viszonyainak vázlatos bemutatása, amikor a főváros és környékének vándormozgalma több szempontból a jelenleginél bonyolultabb, változatosabb és sokirányúbb volt. Az áttekinteni kívánt időszak a XVIII. század végétől az első világháborúig tart. Ez is egy hosszú XIX. század, ami a török kiűzése utáni tömeges bevándorlás elcsendesülése és a történelmi Magyarország felbomlása közé esik. Erre az időszakra vonatkozóan a vizsgálat három területi egység migrációs viszonyaira koncentrálok:

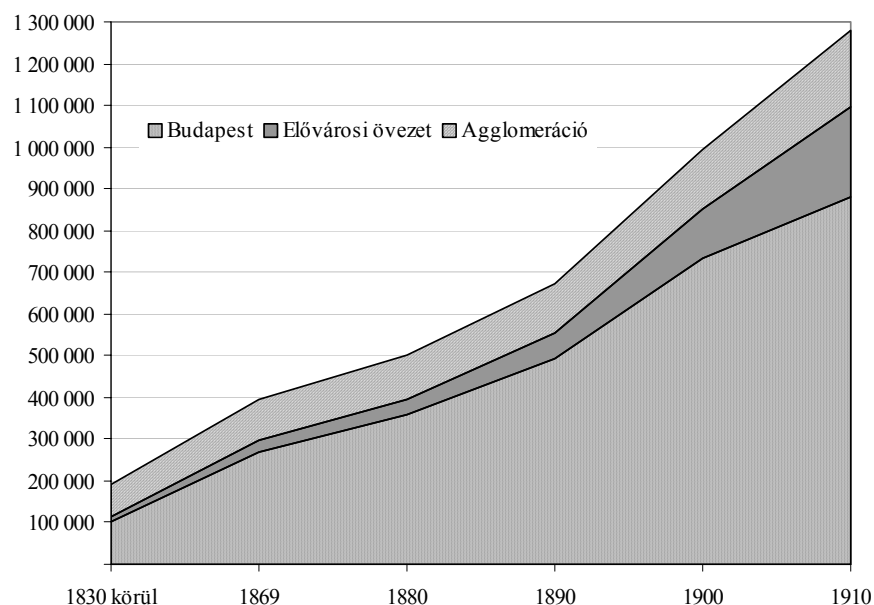
- Budapest: ez jelen esetben az 1950-ig fennállt ún. „kis Budapestet” jelenti.
- Elővárosi övezet: ide tartozik az a 20 település, amit a korabeli szakirodalom, mint Budapesthez szorosan kapcsolódó helységet írt le (pl. Thirring L. 1926). Ezen települések köre valamelyest eltér az 1950-ben a fővároshoz csatolt 23 város és falu csoportjától.

- Agglomeráció: ennek lehatárolásánál sem az elmúlt évek, ill. évtizedek, hanem inkább a korabeli elképzelések jöttek szóba. Ennek megfelelően a jelen tanulmányban 48 településből áll az agglomeráció (*Thirring L., 1926*).

A vizsgálni kívánt 130–140 év semmilyen szempontból sem kezelhető egységes korszakként, s ez természetesen vonatkozik a migrációra is. Mivel a jelen esetben csak a főbb folyamatok áttekintésére van lehetőség, el kellett tekinteni a részletesebb időbeli bontástól, s így mindössze két, egymástól generálisan eltérő szakaszra oszlik a vizsgált időszak.

2. A lassú kibontakozás időszaka: a XVIII. század végétől a kiegyezésig

A török hódoltság időszakában a főváros környékének településhálózata jelentősen megritkult, s ezen döntő mértékben még az etnikailag tarka (szerb, német, szlovák stb.) betelepítések-betelepülések sem változtattak. Így a XVIII. század végén a vizsgált terület településhálózata meglehetősen ritkás, ekkor még csak nyomokban is alig van meg a fentiekben említett három övezet. Ez különösen a középső zónára vonatkozik: itt még 1830 körül sem érte el a népességszám a 12 ezret, miközben Budapesten (ekkor még Pest, Buda és Óbuda) már több mint százezren élnek, de még az agglomerációban is 77 ezer körüli a népességszám. Így a külső és a belső övezetet hosszabb ideig egy nagyon ritkán betelepült térség választotta el egymástól, s ez a helyzet érdemben csak az 1870-es évektől kezdett változni (*I. ábra*).

I. A népességszám alakulása Budapesten és környékén (1830–1910)

A messze nem teljes körű adatok is azt jelzik, hogy ebben az időszakban a főváros, ill. a másik két övezet között a migráció szempontjából is alapvető a különbség. Budapest dinamikus népességnövekedésének a forrása szinte teljes egészében a bevándorlás, miközben a másik két – ekkor még alapvetően falusias – térség népességszáma jórészt a természetes szaporodásból gyarapodott (Faragó, 1995). A főváros igen rossz közegészségügyi viszonyai miatt alakult ki a természetes fogyás, amit viszont jócskán kompenzált a bevándorlási többlet.

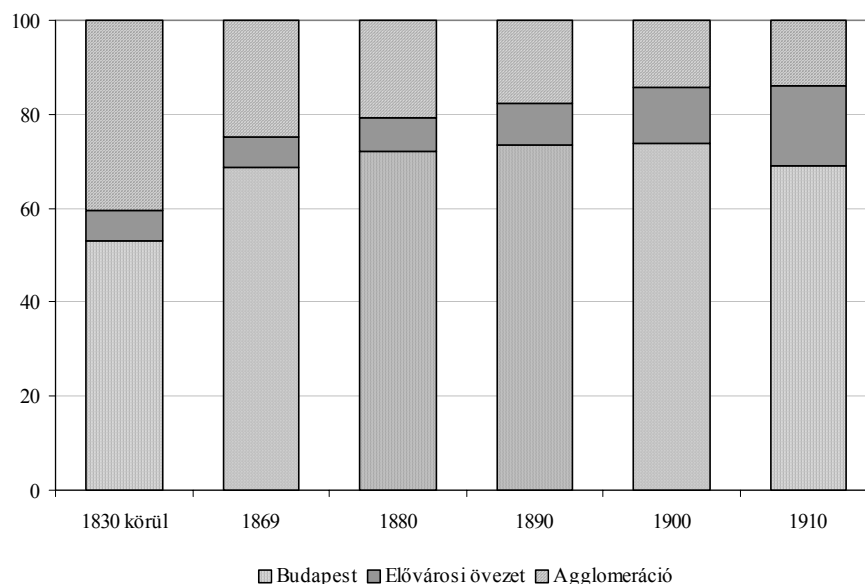
Az 1860-as évek végére vonatkozó adatok szerint Pest lakosságának közel 2/3-a nem helybeli születésű, hanem bevándorló (Vörös, 1978). Ezek többsége a szomszédos Pest és Fejér megyéből származott, arra vonatkozóan azonban nincsenek teljes körű adatok, hogy ebben az időszakban miként alakult a migráció a vizsgált területi egységek között. A rendelkezésre álló információk szerint a meghatározó folyamat ekkor még a Pest-Budára történő bevándorlás, ellenkező irányú nagyobb mozgásra nemigen akad ésszerű magyarázat. Az viszont logikusnak tűnik, hogy a felesleges népesség az elővárosi övezetből és az agglomerációból is elsősorban a fővárosba vándorolt: talán nem túlzás feltelezni, hogy több település 1830–1869 közötti szerény népességnövekedése, vagy éppen csökkenése mögött részben vagy teljesen ez a mozgás állt. Az elő-

városi övezetben ez elsősorban Budafok és Pesthidegkút, az agglomerációban pedig Vác, Fót, Veresegyház, Nagytarcsa, Tököl, Torbágy, Pócsmegyer, Tahitótfalu esetében feltételezhető.

3. A tömeges vándorlás a dualizmus korában

Az 1867-es kiegyezés a migráció szempontjából természetesen nem korszakhatár, áttételesen azonban meghatározó a jelentősége, mivel a létrejöttét követő gazdasági-társadalmi nekilendülés (take off), a megkésett magyar ipari forradalom volt az alapja a korszakra jellemző nagyméretű belső vándorlásnak. Ez a migráció lett a meghatározó Budapest és környéke népességfejlődésében, hatása azonban eltérő méretű a három övezetben, ráadásul ez még időbeli hullámzásokat is mutatott.

Az első negyedszázad még egyértelműen Budapesté: az 1890-es évek elejéig gyors népességnövekedés még csak a fővárosban volt, az elővárosok dinamikus növekedése csak azt követően indult meg, amikor már létezett egy olyan központ, amihez ez a fejlődés egyáltalán kapcsolódhatott. 1880-ban Budapest már közel félmillió nagyváros, miközben az elővárosi övezet népességszáma csak bő 61 ezer, s ezt még a komótosan növekvő agglomeráció is közel kétszeresen haladta meg. Így az 1890-es évekre a főváros elérte a maximális részese-dését a vizsgált térség népességszámából: ekkor a városrégió négy lakosából három Budapesten élt (*II. ábra*).

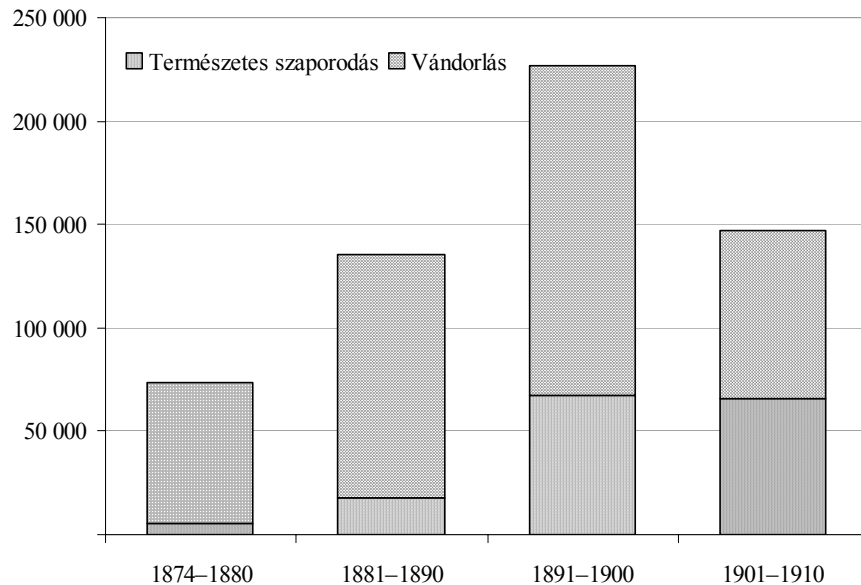
II. A népességszám alakulása Budapesten és környékén (1830–1910)

A XIX. század utolsó évtizedében az a viszonylag ritka eset állt elő, hogy a központi település (Budapest) és az elővárosi övezet egyaránt gyors népességnövekedést ért el. Ez az évtized a budapesti népességyarapodás fénykora (közel 50%-os növekedés), az elővárosi övezet népességszáma pedig lényegében megduplázódott. Ezekhez képest az agglomeráció 20% alatti népességnövekedése szinte eltörpül.

A XX. század első évtizede viszont már a nagy átrendeződés időszaka a három térség között. Az elővárosi övezet népességnövekedése még mindig rendkívül dinamikus, tíz év alatt újabb 80%-os gyarapodással 1910-re már 217 ezerre nőtt az itt élők száma. Ezzel szemben a főváros gyors népességnövekedése megtört, az 1900–1910 közötti 20%-os népességnövekedés messze elmaradt a korábbi értékektől. Ennél még az agglomerációban is gyorsabban nőtt a népesség, a 25%-os gyarapodás az övezet legjobb évtizedét jelentette a dualizmus korában.

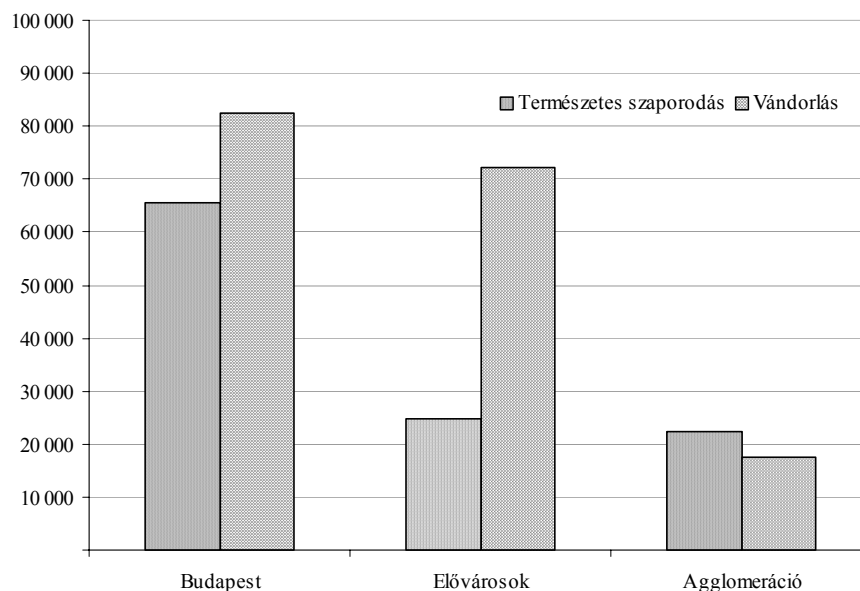
Az 1910-ben már közel 1,3 millió lakost tömörítő városrégió népesedési súlypontja a fenti változások ellenére is még mindig Budapest, részaránya azonban csökkenő. Ezzel szemben az elővárosi övezet részesedése folyamatosan növekedett a korszakban, az agglomeráció esetében pedig a századforduló tájára stabilizálódás figyelhető meg (*I. és II. ábra*).

A városrégió három övezete jelentős mértékben eltért egymástól a népességnövekedés forrásait, azaz a természetes szaporodás és a vándorlás jelentőségét illetően is. Hosszabb időszakra vonatkozó adatok csak Budapest esetében állnak rendelkezésre, s ezek alapján nem teljesen a várt kép bontakozik ki. Ennek lényege úgy foglalható össze, hogy vizsgált időszakban a főváros népességgyarapodásában egyre nagyobb lett a természetes szaporodás jelentősége, ez pedig messze nem volt általános a nagyvárosok esetében (Faragó, 1995). Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a főváros dinamikus népességnövekedésének megtörése a századforduló után a közel felére csökkent vándorlási nyereség következménye, mivel a természetes szaporodás lényegében nem változott (III. ábra).

III. A természetes szaporodás és a vándorlás alakulása Budapesten (1874–1910)

A századforduló utáni évtizedben már összevethető a három övezet a migráció és a természetes szaporodás kapcsolata alapján. Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a vándormozgalom leginkább az elővárosi övezetben volt meghatározó a népességgyarapodásból: ennek 3/4 részét a migrációs nyereség tette ki. Budapest esetében ez 55, míg az agglomerációban közel 45% (IV. ábra). Az utóbbi érték is jelzi, hogy a városrégió ekkor már korántsem falusi térség, hanem kiterjedt területein már előrehaladott az akkori értelemben vett urbanizáció.

IV. A természetes szaporodás és a vándorlás viszonya (1900–1910)

Végül is a városregió három övezete közül kettőben a népességnövekedés elsősorban a vándorlási nyereségből származott, s ahogy a kortárs statisztikai szakirodalomban megfogalmazták, a Budapest körüli települések tulajdonképpen a fővárostól vontak el hatalmas néptömegeket az által, hogy mintegy „megcsapolták” a vándorlást (*Thirring é.n.*).

Ebben a vélekedésben jókora adag igazság van, méghozzá két szempontból is. Egyrészt az elővárosi övezet, de valamelyest az agglomeráció is jócskán megsűrte az ország különböző részeiből érkező bevándorlást, másrészt jelentős számban fogadott be Budapestről elvándorlókat is. Ez a Thirring Gusztáv által „kiszivárgás” néven említett elvándorlás nem elhanyagolható veszteséget jelentett a fővárosnak. Ennek méretét jól jelzi, hogy 1880-ban még csak alig több mint háromezer budapesti születésű személyt regisztráltak az elővárosi övezetben, 1910-ben viszont már 40 ezret (*Thirring é.n.*). Jóval kisebb mértékben ugyan, de ez a kivándorlás érzékelhető volt az agglomerációban is: itt a budapesti születésűek száma 1880-tól 1910-ig bő 1500-ról 8700 fölé emelkedett (*Thirring L., 1926*).

A budapesti születésűeknek a városkörnyékre történő kivándorlásával azonban korántsem merült ki a főváros népességvesztése, mivel a nagyvárost olyan személyek is jelentős számban hagyták el, akik az ország más részében születtek, valamikor beköltöztek Budapestre, onnan azonban továbbmentek az elővárosi övezetbe, vagy éppen az agglomerációba. Thirring (é.n.) 1910-re

vonatkozó számításai szerint az elővárosi övezet bevándorolt népességének mintegy fele a fővárosból költözött ki.

A fővárosból történő kiköltözés természetesen nem volt egyirányú, az elővárosokból és az agglomerációból Budapestre történő vándorlás azonban jóval kisebb tömegeket érintett: egy későbbi (1930) népszámlálás csak alig több mint 19 ezer olyan fővárosi lakost regisztrált, akik az elővárosi övezetben születtek (*Thirring é.n.*).

A fentiek alapján joggal merül fel a kérdés, hogy miért alakult ki ez a fel-tűnő aszimmetria a főváros és környéke közötti vándormozgalomban, s milyen okok éltették évtizedeken keresztül. A sok tényező végül is egyetlen kategóriába összevonható, ez pedig a dualizmuskori és a két világháború közötti Magyarország talán leggyakrabban használt kifejezése: a drágaság. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az egész vizsgált korszakban az élet a fővárosban érzékelhetően drágább volt, mint a városkörnyéken, s akik ezt nem tudták megfizetni, egyfajta menekülésként igyekeztek kihúzódni az elővárosokba. Ez a nagyvárosból történő tömeges kivándorlás tehát generálisan eltért a ma megfigyelhető szuburbanizációtól, ezért ez a kifejezés nem is használható ebben az esetben. Leginkább a német geográfiában használt „Stadtflucht” („menekülés a városból”) illene rá, ennek azonban nincs frappáns magyar megfelelője. Így jobb híján talán elővárosi kivándorlásnak lehetne nevezni, ami lényegében azonos a Thirring-féle kiszivárgással.

Az agglomerációba történő kivándorlás okait egy kicsit részletesebben körüljárva több tényezőt is szükséges megemlíteni. A nagyváros körüli élet olcsósága számos területen jelentkezett (pl. olcsóbb telekár és lakbér, alacsonyabb építési költségek, mérsékeltebb élelmiszerárak). Említést érdemelnek azonban kevésbé megfogható okok is (pl. a bérlakás helyett saját családi ház megszerzésének igénye, nyugodtabb életvitel keresése, tisztább, jobb levegő) (*Laky D., 1927*).

Mindez azonban mit sem ért volna, ha nincs ott a nagyváros, amiből az elővárosi népesség lényegében élt. Így az egész agglomerációs fejlődés sorsa jelentős részben azon múlt, hogy a nagyváros és környéke között kiépülnek-e a megfelelő közlekedési kapcsolatok. Nem véletlen, hogy a környező települések dinamikus népességnövekedése akkor indult meg, amikor az 1880-as évek végén és az 1890-es évek elején megépültek az első HÉV-vonalak. Az idők folyamán azután egyre több villamos-vonal, majd autóbusszjárat is a fővároshoz kapcsolta a népesebb elővárosokat (pl. Újpest, Kispest, Budafok). Ezzel megteremtődött a tömeges ingázás lehetősége, így a fővárosból úgy lehetett kiköltözni az agglomerációba, hogy a budapesti munkahely továbbra is elérhető maradt.

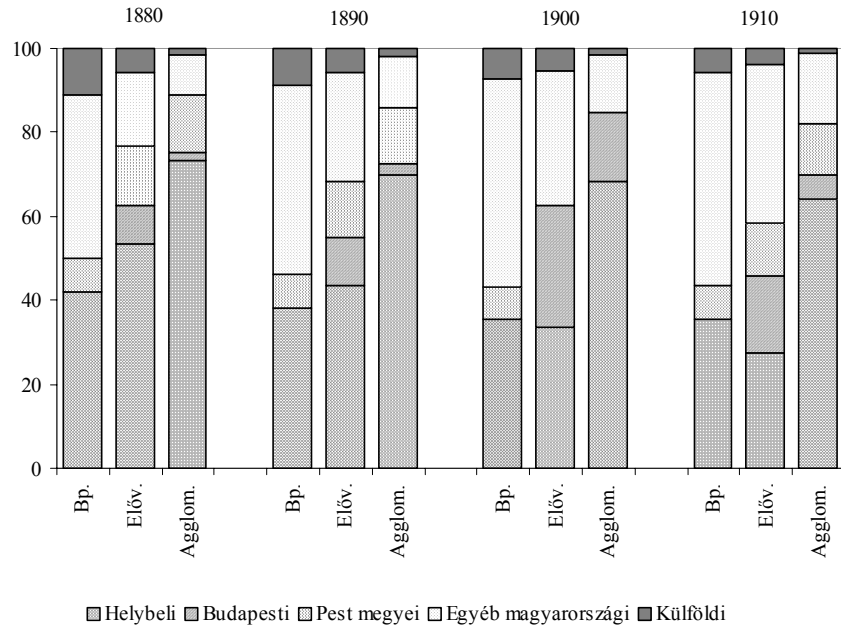
Mivel a fővárosból történő kivándorlás legfőbb mozgatója az olcsóbb megélhetés keresése volt, a kiköltözők meghatározó része a társadalom alsóbb rétegeihez tartozott (már csak emiatt sem beszélhetünk tipikus szuburbanizációról

ekkorát). A kiköltözők legnagyobb csoportját a gyáripari munkásság alkotta, de már az I. világháború előtt megindult a tisztviselők, alkalmazottak kiáramlása is. Bizonyos szegregációs tendenciák is kezdtek jelentkezni, kialakultak a jobb és rosszabb minőségű lakóterületek (pl. a tisztviselők főleg a Rákos mente telepeit részesítették előnyben).

Mivel a vándorlás a városrégió egyes övezeteit eltérő mértékben érintette, jelentős eltérések alakultak ki a népesség születési hely szerinti összetételét nézve. A tömeges vándorlás megindulása előtti állapotot rögzítő adatok szerint a helybeli születésűek aránya még csak Budapesten volt 50% alatt, az elővárosi övezetben valamivel még ezen érték feletti a mutató, az agglomerációban pedig egyértelműen a helybeli születésűek domináltak. A múlt örökségként a fővárosban ekkor még 10% feletti a külföldi születésűek aránya.

Az 1880–1910 közötti időszak általános tendenciája a helybeli születésűek arányának csökkenése, ennek mértéke azonban meglehetősen eltérő. A legnagyobb változás az elővárosi övezetben történt, ahol a tömeges bevándorlás következtében a helybeli születésűek aránya három évtized alatt lényegében megfeleződött, s 1910-ben már extrém alacsony értéket mutatott (27,5%). Budapesten a mutató értéke ebben az időszakban már alig csökkent, így 1910-ben a „törzsökös” lakosság aránya a fővárosban már magasabb, mint az elővárosi övezetben (35,4%). Az autochton népesség aránya valamelyest csökkent az agglomerációban is, itt azonban a szerényebb méretű vándormozgalom miatt végig a helybeli születésűek domináltak (*V. ábra*).

V. A népesség születési hely szerinti megoszlásának alakulása, (1880–1910, %)*

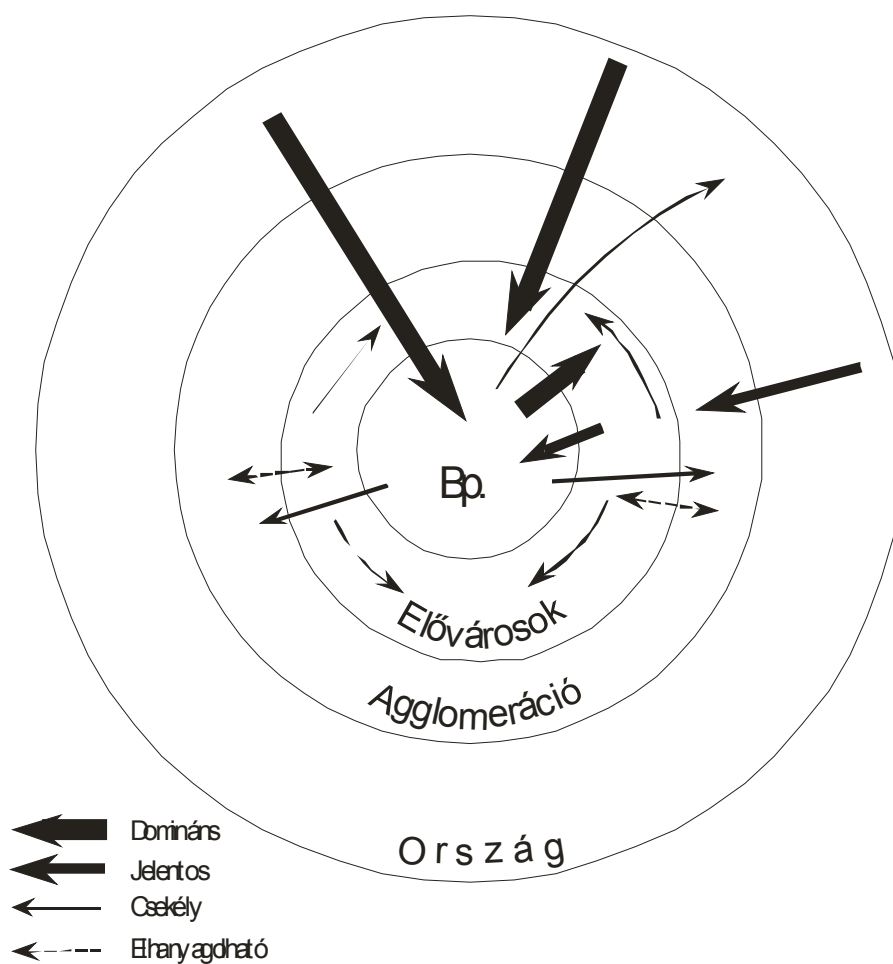
Budapest és az elővárosi övezet közötti migráció jelentőségét jól mutatja, hogy a budapesti születésűek aránya az elővárosi övezet népességében 1880–1910 között megduplázódott. Fordított irányban ilyen változás nem volt, mert a Pest megyében születettek aránya a fővárosi lakosság körében 30 év alatt gyakorlatilag nem változott. Budapest számára egyre inkább az ország többi része lett a legfontosabb népesség utánpótlási terület: 1910-ben a főváros lakosságának több mint fele már innen származott (V. ábra).

4. Összegzés

Az I. világháború előtti intenzív népességmozgások jelentősen átformálták a budapesti városrégió demográfiai viszonyait. Az akkori Magyarország és a városrégió egyes övezetei közötti vándorlások irányai és intenzitása első pillantásra is tarka képet mutatnak. A leginkább feltűnő, ezért domináns vándorlási iránynak tekinthető az ország többi részéből Budapestre, valamint az elővá-

* 1900-ban Budapest és Pest megye összevontan szerepel.

rosi övezetbe irányuló migráció, ill. a fővárosból történő „kiszivárgás” az elővárosokba. Ezen túlmenően jelentős méretűnek ítéltető a migráció az ország többi része és az agglomeráció, valamint az elővárosi övezet és a főváros között. A többi migrációs irány ezekhez viszonyítva csekély, vagy elhanyagolható jelentőségű volt (VI. ábra).

VI. Budapest környéke migrációs modellje

IRODALOM

- Faragó T. 1995: Budapest népességfejlődésének vázlata (1840–1941). *Statisztikai Szemle*, 375–391.
- Laky D. 1927: *Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira*. Statisztikai Közlemények 55. 2. Budapest
- Thirring G. é.n.: *Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben*. Statisztikai Közlemények 70. 2. Budapest.
- Thirring L. 1926: Budapest befolyása a környék népesedésére. *Magyar Statisztikai Szemle*, IV. 3. 1–26.
- Thirring L. 1928: Budapest távolabbi környékének népesedése. *Magyar Statisztikai Szemle*, V. 12. 3–30.
- Vörös K. 1978: Pest-Budától Budapestig 1849–1873. In: Vörös K. (szerk.): *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest története, V. Budapest, 117–320.

**THE ROLE OF MIGRATION IN POPULATION DEVELOPMENT OF
BUDAPEST AND ITS NEIGHBOURHOOD FROM THE END OF
THE 18TH CENTURY TO THE FIRST WORLD WAR**

Summary

This paper discusses the problems of migration in the Budapest urban region by three territorial units:

1. Budapest: it means the so called "small Budapest" having existed until 1950
2. Suburban zone: those 20 settlements that were closely linked to Budapest - as the literature of the age described them
3. Agglomeration: 48 settlements having composed the external zone of the urban region.

The examined 130–140 years can be divided into two parts. From the end of the 18th century to the end of the years 1860 only in the case of Budapest migration was the most important source of population growth, in the other two zones natural increase was decisive. Between 1870 and the First World War mass migration appeared and paralelly important rearrangements happened among the three examined zones.

In the first 25 years Budapest played the decisive role: till 1890–95 there was no rapid population growth but in the capital. In the last decade of the 19th century the suburban zone also joined up: in the first decade of the 20th century the quickest population growth can be found in that zone (Figures I. and II.).

In the decade before the First World War migration was mainly decisive in the population growth of the suburban zone that preceded the capital. (Figure IV.)

One of the main characteristics of migration within the urban region was the strong emigration from the capital to the suburban zone. The redoubling the proportion of people born in Budapest within the suburban population between 1880 and 1910 can show the measure of this emigration flow (Figure V.).

Before the first world war the intensive migration significantly reformed the demographic conditions of Budapest urban region. In this period the dominant directions of migration were the moving in Budapest and the suburban zone from the other parts of the country, and on the other hand the emigration from the capital to the suburban zone. At the same time migration was significant between other parts of the country and the agglomeration zone, or between suburban zone and the capital. Compared to them the significance of other directions of migration was small or negligible (Figure VI.).

Figures:

- I. Changes of population numbers in Budapest and in its neighbourhood (1830–1910)*
Budapest, Suburban zone, Agglomeration
- II. Distribution of the population in Budapest and in its neighbourhood by territorial units (1830–1910)*
(Budapest, Suburban zone, Agglomeration)
- III. Natural population changes and migration in Budapest (1874–1910)*
- IV. Relation between natural population changes and migration (1900–1910)*
Budapest, Suburban zone, Agglomeration
- V. Distribution of the population by birth place (1880–1910 %)*
Budapest, Suburban zone, Agglomeration; /Native, born in Budapest, born in Pest county, born in the other parts of Hungary, foreigner
- VI. Model of migration in the neighbourhood of Budapest*
Zones: Budapest, Suburbs, Agglomeration, Country; Power of migration: dominant, significant, small, negligible